

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİSTEMİNDƏ KEYFİYYƏTİN TƏMİNATI PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

İxtisas: 6312.01-Sosiologiyanın nəzəriyyəsi, metodologiyası və tarixi

Elm sahəsi: Sosiologiya

İddiaçı: **İbrahim Məmmədrəhim oğlu Abdulsəlimli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin "Sosial elmlər və psixologiya" fakültəsinin "Sosiologiya" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

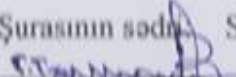
Elmi rəhbər: Sosiologiya elmləri doktoru, professor
Rəfail Musa oğlu Həsənov

Rəsmi oponentlər: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Rəna Rza qızı Mirzəzadə

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Səadət Davud Qızı Məmmədova

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Vüsal Elşad oğlu Abdullayev

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən BED 3.02 Birdəfəlik Dissertasiya Şurası

Dissertasiya Şurasının sədri: Sosiologiya elmləri doktoru, professor

Hüseyin Tapdıq oğlu Qaraşov

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: Fəlsəfə elmləri doktoru, dosent

Ziba Bahadır qızı Ağayeva

Elmi seminarın sədri:
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Qorxmaz Xanlar oğlu Vəliyev

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə sosial həyatda digər sahələrlə müqayisədə təhsil problemi bir sıra aspektdən geniş öyrənilmişdir. Lakin bu qənaət və təsəvvür təsdiq xarakteri daşıyamamalıdır. Çünki, bu sahədə hələ öz tədqiqini və həllini gözləyən məsələlər çoxdur. Məlumdur ki, cəmiyyətin hər bir tarixi inkişaf mərhələsinin tərəqqisi təhsilin inkişafından, onun cəmiyyət və sosial həyat üçün əhəmiyyətinin düzgün qiymətləndirilməsindən çox asılıdır. Bu asılılıq tarixi inkişafın bütün dövrlərində elmi-texniki tərəqqinin labüdlüyünü gündəmə gətirmiş, təhsilin inkişafını sürətləndirmiş, onun qarşısına həlli vacib mürəkkəb vəzifələr qoymuşdur. Son onilliklərdə elm və təhsil sahəsində aparılan islahatlar ölkəmizin inkişafına, əhalinin həyat tərzinin yaxşılaşmasına, milli prioritetlərin həyata keçirilməsinə geniş imkanlar yaratmışdır. Ancaq tam qətiyyətlə elmi rakurs müstəvisindən deyə bilərik ki, həyata keçirilən bütün islahatların kökündə təhsilin keyfiyyət təminatı durur. Elə bu baxımdan hazırkı tədqiqat işində araşdırılan problem öz aktuallığı ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılan tədqiqatların nəticələri göstərmişdir ki, qloballaşmanın geniş vüsət aldığı müasir informasiya cəmiyyətində təhsilin rolu gündən-günə artmaqdadır. Təsadüfi deyil ki, dünyanın beynəlxalq qiymətləndirmə özəyi olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı XXI əsr təhsil əsri elan etmişdir. Məhz bu baxımdan deyə bilərik ki, yüksək intellektə malik olan insan kapitalının formalaşmasında, davamlı inkişafa zəmin yaradan güclü iqtisadiyyatın qurulmasında təhsilin rolu indiki qədər heç vaxt aktual olmamışdır. Müasir inkişaf tempi sübut edir ki, təhsil bir sosial institut olaraq daim təkmilləşir və inkişaf edir. Bu isə öz növbəsində təhsildə keyfiyyətin təmin olunmasını vacib edir. Təhsilin keyfiyyət təminatı isə son nəticədə – cəmiyyətin tərəqqisi, yüksək əxlaqi dəyərlərə malik olan, ictimai-siyasi, elmilik və peşəkarlıq baxımından yüksək tələblərə cavab verən, hər bir demokratik cəmiyyətdə işləyib yaşaya bilən, öz şəxsi bilik və bacarıqlarından ictimai fayda baxımından istifadə etməyi

bacaran insan kapitalı deməkdir. Təhsil məsələləri ilə bağlı son illərdə keçirilmiş beynəlxalq konfranslarda XXI əsrin təlim metodları şərh olunur ki, bütün bunlar da təhsilin, xüsusilə, ali təhsilin keyfiyyət təminatının yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir.

Təcrübə göstərir ki, sərvətlərin bolluğu heç də dövlətin tərəqqisinin əsas göstəricisi deyil. Əsas məsələ bu sərvətlərin cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olan insan kapitalına çevrilməsini təmin etməkdir ki, yaşadığımız hazırkı mərhələdə bunlar təhsilin ən zəruri vəzifələridir. Tarix sübut edib ki, dünyanın ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya və s. kimi inkişaf etmiş ölkələri malik olduqları qüdrəti maddi sərvətlərindən deyil, güclü təhsil sisteminin cəmiyyətə bəxş etmiş olduğu insan kapitalından əldə etmişlər. Elə bu xüsusda, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, işıqlı, xoşbəxt gələcək savadlı, mükəmməl təhsilli gəncliyin çiyinləri üzərində qurulacaqdır.

Təhsil sistemi özündə daha geniş sahələri əks etdirdiyindən, tədqiqat işində təhsilin yalnız ən önəmli qollarından biri və ən əsası olan ali təhsil sahəsində keyfiyyətin təminatı məsələlərinin araşdırılması əsas götürülmüşdür. Çünki ümumilikdə təhsil sahəsində keyfiyyətin təmin olunması məsələsi, məhz ali təhsil sahəsində keyfiyyətli tədris metodologiyalarının və standartlarının məqsədyönlü və uğurlu şəkildə həyata keçirilməsindən bilavasitə asılıdır.

Ali təhsilin keyfiyyət təminatı Azərbaycan sosiologiya elmində müxtəlif aspektlərdən, seyrçi mövqedən araşdırılsa da, bu məsələ geniş tədqiqat müstəvisi baxımından kompleks xarakter daşımamışdır. Elə buna görə də mövzu sosioloji tədqiqat obyekt baxımından yeni və aktual səciyyə daşıyır.

Problemin işlənmə səviyyəsi Azərbaycan və dünya filosoflarının, pedaqoq və sosioloqlarının qələmində müəyyən dərəcədə öz əksini tapmışdır. Dünya ölkələrinin alim və tədqiqatçıları təhsil sistemində keyfiyyət məsələsinə istər tarixi, istərsə də nəzəri-fəlsəfi aspektdən yanaşaraq, müxtəlif elmi konsepsiyalar ortaya qoymuşlar. Avropa və ABŞ pedaqoq və sosioloqlarından T. Parsons, R. Merton, O. Kont, H. Spenser,

M. Veber, H. Kareyev, P. Sorokin və başqalarının təhsilin müxtəlif sahələrinə dair əsərlərini bu silsiləyə aid etmək olar. Məsələn, bu problem T. Parsonsun “Müasir cəmiyyətlər sistemi”¹, R. Mertonun “Dinamik funksionalizm”², Oqyust Kontun “Rusiyadan bir mənzərə”³, H. Spenserin “Əqli, mənəvi və fiziki tərbiyə”⁴, M. Veberin “Elmlərin metodologiyası üzrə tədqiqatlar”⁵, H. Kareyevin “XIX-XX əsrlərdə Rusiyada sosiologiyanın mövcud vəziyyətinə nəzər”⁶, P. Sorokinin “Sosial və mədəni mobillik”⁷ əsərlərində nəzəri və empirik səviyyələrdə əsaslandırılmışdır.

Amerikan sosioloq-nəzəriyyəçisi, struktur funksionalizm məktəbinin banisi, müasir nəzəri sosiologiyanın yaradıcılarından biri olan Talkott Parson “Müasir cəmiyyətlər sistemi”⁸ kitabında sosial və mədəni sistemlərin sosiallaşması, differensiaslaşdırılması və beynəlmiləlçiliyi anlayışlarının vacib əlaqələrinin geniş təhlili və

¹Parsons, T. The school class as a social system: Some of its functions in American society. – Harvad Educational Review, 29 (1959)

²Мертон, Р. Динамический функционализм // Современная американская социология / Под ред. Добренкова В. И. М.:1994, - с. 78-93

³Огюст Конт: Взгляд из России / Ред. кол. А.И. Володин; К.Х. Делакаров; С.Б. Роцинский; Б.М. Шахматов; Ред.-сост. К.Х. Делакаров; Б.М. Шахматов; Отв. за выпуск Б.М. Шахматов / Москва.: Изд-во РАГС, - 2000

⁴Спенсер, Г. Воспитание умственное, нравственное и физическое / Москва: КД Либроком, – 2013. – 230 с.

⁵Вебер, М. Исследования по методологии науки [Текст]. В 2 ч. Ч. 1. / М. Вебер; пер. М. И. Левиной; АН СССР, Ин-т науч. информ. по общест. наукам. Москва., 1980. 202 с.

⁶Кареев, Н. Взгляд на современное состояние социологии II Социология в России XIX-XX веков. История . социологии. Социологическое образование. Тексты. – Москва: -1997.

⁷Сорокин, П. Социальная и культурная динамика: Исслед. изм. в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. отношений / Пер. с англ. В. В. Сапова. - Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. - 2000. - 1054 с,

⁸Парсонс, Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. - Москва.: Аспект Пресс, - 1998. - 270 с.

izahını, fransız sosioloqu O. Kont “Pozitiv fəlsəfə kursu”⁹ əsərində təhsil islahatları ideyasının geniş şərhini vermiş, təhsilin iki mərhələdə aparılması zərurətini ortaya qoymuşdur ki, bunlardan birincisi, insanın sosiallaşması prosesinin ailə və ikincisi, məktəblə bağlı olmasındadır. İngilis filosofu və sosioloqu H. Spenser isə “Əqli, əxlaqi və fiziki tərbiyə”¹⁰ adlı əsərində tərbiyəni ictimai varlığın – insanın əsas məzmunu kimi götürürdü. Alimə görə, təbiət elmləri insanın yaşamı və fəaliyyəti üçün aparıcı, humanitar elmlər isə ikinci dərəcəlidir.

XX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq, keçmiş SSRİ-də də təhsilin sosiologiyası F.R. Filippovun “Təhsilin sosiologiyası”¹¹, V.N. Turçenkonun “Təhsil sistemlərinin tədqiqat metodologiyası”¹², L.Y. Rubinanın “Pedaqoji istiqamətli ali məktəblərdə təhsilin sosial-humanitar konsepsiyası haqqında”¹³, S.İ. Qriqoryevin “Müasir sosiologiyanın əsasları”¹⁴, D.L. Konstantinovskinin “Gənclərin təhsil sahəsində sosial davranışının və fəaliyyətinin dinamikası”¹⁵, İ.V. Bestujev-Ladanın “Sosial proqnozlaşdırmanın problemləri”¹⁶ adlı

⁹Kont, O. Дух позитивной философии, - Москва: Директ-Медиа, -2002.- 201 с.

¹⁰Спенсер, Г. Воспитание умственное, нравственное и физическое / Г. Спенсер. – Киев: Либроком, - 2015. – 816 с.

¹¹Филиппов, Ф. Социология образования / Ф. Филиппов. – Москва: Наука, – 1980. – 200 с.

¹²Турченко В.Н. Методология исследования образовательных систем. / В.Н. Турченко А.Д. Копытов – Томск: ИРОС РАО, – 2008. – 238 с.

¹³Рубина, Л. Я. О концепции социально-гуманитарного образования в педагогическом вузе // – Pedagogical Education in Russia. – 2007. – №1, – с. 18-27.

¹⁴Григорьев, С.И. Основы современной социологии. Учебное пособие для студентов гуманитарных вузов и факультетов./ С.И. Григорьев, Ю.Е. Растов – Москва: Педагогическое общество, – 2002. – 256 с.

¹⁵Константиновский, Д. Л. Динамика ориентаций и социального поведения молодежи в сфере образования / Д. Л. Константиновский. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, – 2012. – 363 с.

¹⁶Бестужев-Лада И. В. Проблемы социального прогнозирования / И. В. Бестужев-Лада, под ред. А. М. Гендина. Вып. 1-14. – Красноярск: Красноярский гос. пед. ин-т, – 1975-1989. – 320 с.

əsərlərində öz geniş və elmi şərhini tapmışdır. Ali təhsildə keyfiyyət məsələsi Azərbaycan elmi fikrində nə qədər gənc olsa da, müstəqillik illərində bu problemlə bağlı alimlərimizin sanballı fikir və mülahizələri mövcuddur. Akademik və professorlarımızdan C. T. Əhmədlinin “Azadlıq və tərəqqi”,¹⁷ S. S. Xəlilovun “Təhsil, təlim, tərbiyə”¹⁸, H. A. İsxanlının “Müasir dünyada ali təhsil sistemində nələr baş verir” və “2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı” necə olsa yaxşıdır?”¹⁹, “Yaxşı nədir, pis nədir?: Ali təhsilin inkişafı və ali məktəblərin keyfiyyət göstəriciləri haqqında”²⁰, R. Məmmədzadənin “Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi”²¹, R.A. Ağamalyevin “Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru: idarəetmə, prioritetlər, islahatlar”²², M.C. Mərdanovun “Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində”²³, “Azərbaycan təhsili islahat yollarında: uğurlar, problemlər, vəzifələr”²⁴, “Azərbaycan təhsili: islahatların uğurlu nəticələri 2009-

¹⁷Əhmədli, C.T. Azadlıq və tərəqqi / Mətn, C.T. Əhmədli. – Bakı: İnam Plüralizm Mərkəzi, – 1999. – 28 s.

¹⁸Xəlilov, S.S. Təhsil, təlim, tərbiyə / S.S. Xəlilov. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 2005. – 650 s.

¹⁹İsxanlı, H. A. Müasir dünyada ali təhsil sistemində nələr baş verir və 2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı necə olsa yaxşıdır? / R. H. İsxanlı. – Bakı: Xəzər Universiteti, – 2008. – 118 s.

²⁰İsxanlı, H. A. Yaxşı nədir, pis nədir?: Ali təhsilin inkişafı və ali məktəblərin keyfiyyət göstəriciləri haqqında // – Bakı: Xəzər xəbər, – 2004. № 169, – s. 6-9.

²¹Məmmədzadə R.M. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi / R.M. Məmmədzadə. – Bakı: Müəllim, – 2010. – 170 s.

²²Ağamalyev, R.A. Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru: İdarəetmə, prioritetlər, islahatlar. Monoqrafiya. / R.A. Ağamalyev. – Bakı: Təhsil, – 1998. – 376 s.

²³Mərdanov, M.C. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində / M.C. Mərdanov. – Bakı: Çayıoğlu, – 2009. – 528 s.

²⁴Mərdanov, M. C. Azərbaycan təhsili islahat yollarında uğurlar, problemlər, vəzifələr / M.C. Mərdanov. – Bakı: Təhsil, – 2001. – 114 s.

2010-cu illər”²⁵, “Azərbaycan təhsil tarixi” (3 cildə)²⁶, İ.Ə. Rüstəmovun “Azərbaycanda təbii-elmi biliyin inkişafının fəlsəfi problemləri”²⁷, F.N. İbrahimovun “Pedaqoji anlayışların interpretasiyası: “sistem-struktur” rakursda”²⁸, A. O. Mehrabovun “Müasir təhsilin konseptual problemləri”²⁹, “Təhsil sistemində keyfiyyət təminatının metodoloji məsələləri”³⁰, M. C. Mahmudovun “Bolonya prosesi və Azərbaycan”³¹, “Bolonya prosesi problemlər, perspektivlər reallıqlar”³², Q.Y. Abbasovanın “Elmin və təhsilin sosiologiyası”³³, H. Ə. Əlizadə, Q.Y. Abbasova, R. M. Mahmudovanın “Təhsilin sosial-pedaqoji məsələləri”³⁴ və digər alimlərin əsərlərində problemin araşdırılması zamanı təhlil-tətbiq prinsipindən yaradıcı şəkildə istifadə edilmişdir.

Yuxarıda adları çəkilmiş alimlər sözügedən problemin ayrı-ayrı məsələlərini öz əsərlərində bu və ya digər şəkildə açıqlamış, lakin problemin kompleks şəkildə tarixi baxımdan tədqiqi onların

²⁵Mərdanov, M. C. Azərbaycan təhsili: islahatların uğurlu nəticələri 2009-2010-cu illər / M.C. Mərdanov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2010. – 243 s.

²⁶Mərdanov, M. C. Azərbaycan təhsil tarixi: 3 cildə, III c / M.C. Mərdanov. – Bakı: Təhsil, – 2011. – 671 s.

²⁷Rüstəmov, İ.Ə. Azərbaycanda təbii-elmi biliyin inkişafının fəlsəfi problemləri (XIX əsr-XX əsrin əvvəli) / İ.Ə. Rüstəmov. – Bakı: Diplomat, – 2001. – 518 s.

²⁸İbrahimov, F. N. Pedaqoji anlayışların interpretasiyası ” sistem-struktur” rakursda / F.N. İbrahimov . – Bakı : Mütərcim, – 2012. – 744 s.

²⁹Mehrabov, A. O. Müasir təhsilin konseptual problemləri/ A.O. Mehrabov. - Bakı: Mütərcim, - 2010. - 516 s.

³⁰Mehrabov, A.O. Təhsil sistemində keyfiyyət təminatının metodoloji məsələləri // A.O.Mehrabov.- Bakı: Ali təhsil və cəmiyyət, - 2012, № 1, - s. 68-74

³¹Mahmudov, M.C. Bolonya prosesi və Azərbaycan / M.C. M.Mahmudov..- Bakı: ADPU, – 2008. – 340 s.

³²Mahmudov M.C. Bolonya prosesi problemlər, perspektivlər reallıqlar / M.C. Mahmudov. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2010. – 503 s.

³³Abbasova, Q.Y. Elmin və təhsilin sosiologiyası: Dərs vəsaiti / Q. Abbasova . - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002 . – 130.

³⁴Əlizadə, H.Ə., Abbasova Q.Y., Mahmudova R.M. Təhsilin sosial-pedaqoji məsələləri. Monoqrafiya. / H.Ə. Əlizadə, Q.Y. Abbasova, R.M. Mahmudova, – Bakı: BDU, – 2008. – 400 s.

əsərlərində tam şəkildə öz əksini tapmamışdır. Belə ki, bu əsərlərdə tədqiq etdiyimiz ali təhsildə keyfiyyət məsələsi ilə bağlı müəyyən məlumatlar verilsə də, bütövlükdə onlarda tədqiq etdiyimiz mövzu ümumi səciyyə daşmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiyanın obyektı Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemidir. Azərbaycanda ali təhsil sisteminin yaranması və inkişafı, bu sahədə keçmiş sovet dövlətləri və dünya ölkələri ilə əməkdaşlıq məsələləri, XX əsrin sonlarında əldə edilən müstəqilliyin bəhrəsi kimi müstəqil təhsil sisteminin formalaşması, yaranmış yeni inkişaf meyilləri ilə yanaşı dünya təhsilinə inteqrasiya məsələləri, təhsil sahəsində aparılan islahatlar, Bolonya sisteminin Azərbaycan təhsilinə tətbiqi, bu sahədə yaranmış problem və əldə edilmiş nailiyyətlər, ayrı-ayrı ali məktəblərin təmsalında Bolonya sisteminin tətbiqi ilə bağlı aparılmış tədqiqatların nəticələri, bu nəticələrin fəlsəfi, sosioloji və pedaqoji aspektdən geniş şəkildə təhlili, ali təhsil sistemində keyfiyyətin təmin olunmasına dair görülən tədbirlər tədqiqat işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycan ali təhsil sistemində keyfiyyət təminatı ilə bağlı tarixi və müasir istiqamətdə aparılmış işləri və əldə olunmuş nəticələri ayrı-ayrı ali məktəblərin fəaliyyəti nümunəsində ümumiləşdirməkdən ibarətdir. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

–sosioloji mövqedən nəzəri və empirik təhsil araşdırmalarının effektiv inteqrasiyasını təmin etmək, müasir təhsil sosiologiyasının nəzəri-metodoloji əsaslarını müəyyənləşdirmək;

–qloballaşan dünyada Azərbaycan ali təhsil sisteminin keyfiyyətinin təmin olunması baxımından dünyada tətbiq olunan qabaqcıl tədris və təlim texnologiyalarının Azərbaycan təhsil sistemində daha geniş tətbiqi metodologiyalarını hazırlamaq;

–ali təhsil sisteminin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə idarəetmə subyektlərinə köməklik məqsədilə nəzəri və praktik tövsiyələr irəli sürmək;

–xarici ölkələrdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə dair aparıcı nəzəri istiqamətləri müəyyənləşdirib, onların effektiv iş üsullarını dəyərləndirmək və Azərbaycan ali təhsil sisteminə tətbiq üsullarını müəyyənləşdirmək.

Məlumdur ki, hər hansı bir tədqiqatda qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün konkret vəzifələri yerinə yetirmək lazım gəlir ki, bu yolda aşağıdakı vəzifələrin həllinə cəhd göstərilmişdir:

–Təhsilin nəzəriyyəsi və inkişaf tarixinə dair dünya və Azərbaycan alimlərinin fikirlərini elmi-nəzəri, sosioloji kontekstdən təhlil etmək;

–Təhsilin müasir inkişaf səviyyəsini dünya və Azərbaycan arealında əks etdirən sənədləri məzmun standartları baxımından təhlil etmək;

–Müasir, müstəqil Azərbaycan təhsil sistemində ali təhsilin keyfiyyət təminatı ilə bağlı olaraq Bolonya təhsilinin Azərbaycan təhsilinə tətbiqi məsələlərini şərh etmək;

–Azərbaycan reallıqlarına uyğun olan müasir dünyəvi və çevik milli təhsil və keyfiyyət konsepsiyasının hazırlanmasına dair əməli təkliflər vermək.

Tədqiqatın metodları: Dissertasiyada araşdırılan problemlə bağlı Azərbaycanda və xarici ölkələrdə aparılan tədqiqatlardan və elmi araşdırmalardan nəzəri-metodoloji əsas kimi istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində analiz və sintez, sorğu və müsahibə, müqayisə, ümumiləşdirmə, qruplaşdırma, müqayisəli və sistemli təhlil metodlarından geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələri daha dolğun reallaşdırmaq və zəruri məsələləri araşdırmaq üçün müxtəlif sosioloji tədqiqat materiallarından, o cümlədən müəllifin Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Şəki filialında (hazırda ADPU-nun Şəki filialı) professor-müəllim, tələbə-gənclər, valideynlər, ixtisasartırma müdavimləri, Şəki, Oğuz, Qəbələ Təhsil Şöbələrinə daxil olan ümumtəhsil müəssisələrinin pedaqoji kollektivləri arasında apardığı müşahidənin, müsahibə və anket sorğularının nəticələrindən geniş istifadə olunmuş, alınan nəticələrin və rəsmi sənədlərin təhlili əsasında müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar: Dissertasiyada müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. Bolonya sisteminin əsas aparıcı standartı və prinsipi olan Keyfiyyətin Təminatı Sisteminin (Quality Assurance System) Azərbaycan universitetləri arasında tətbiq olunması problemləri sosioloji aspektdən araşdırılmış, onun daha da geniş tətbiqi yolları proqram şəklində təhlil olunmuşdur;

2. Sosioloji araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına yönəldilmiş innovasiyaların tətbiqinə əhəmiyyətli dərəcədə mane olan ziddiyyətlərdən biri də müəllimlər, tələbələr və işəgötürənlərin islahatların məzmununun işlənməsi və həyata keçirilməsi prosesindən faktiki kənar qalmalarıdır;

3. Təhsilin keyfiyyət təminatı onun cəmiyyətdə tutduğu mövqe və rolu kontekstində, məzunlara əmək bazarının tələbatı, onların mövcud sosial-iqtisadi şəraitə adaptasiya oluna bilmələri nöqteyi-nəzərindən qiymətləndirilmişdir;

4. Hər bir universitet və istənilən digər tədris müəssisəsi ayrı-ayrılıqda təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə dair xüsusi proqramlara, daxili keyfiyyət qiymətləndirmə standartlarına malik olmalıdır;

5. İxtisasartırma təhsil müəssisələrində təhsil sistemində mövcud reallıqları və dünya təcrübəsini nəzərə almaqla əmək bazarının tələbatlarına uyğun mütəxəssislərin hazırlanması işini təkmilləşdirmək, fəaliyyətlərini sifariş-təklif prinsipinə uyğun quraraq əmək bazarının tələbinə uyğun olmayan ixtisaslardan tədricən azad olmaq, tədris proqramlarının hazırlanmasında müdavimlərin, mütəxəssislərin təkliflərini daim nəzərə almaq;

6. Universitetlərin taleyüklü məsələlərinin həllində tələbələrin fikirlərinə və təkliflərinə hörmətlə yanaşmaq, əməli təkliflərin gələcəkdə tətbiq olunması üçün şərait yaratmaq bu işdə müəllimlərin, valideynlərin və ictimaiyyətin də fəallığı və onların proseslərdə yaxından iştirakı həmin problemlərin həllinin sürətlənməsinə imkan yarada bilər.

7. Tədqiqatın gedişində gənclərin, müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsi və sosial statusu, Azərbaycanın müasir təhsil sistemində keyfiyyətin təmin olunmasının pozitiv və neqativ tərəfləri əsas meyar kimi nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyini ilk növbədə problemin qoyuluşu müəyyənləşdirir. Belə ki, Azərbaycan ali təhsil sisteminin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən və dünya təhsil sistemində əhəmiyyətli mövqeyə nail olmaq üçün xüsusi mənə daşıyan ali təhsil sistemində keyfiyyətin təmin olunması problemi sahəsində bugünədək məhdud şəkildə araşdırmalar aparılsa da, onlar məsələnin əsl mahiyyətinin açılması və özünəməxsus xüsusi nəzəriyyələrin və praktik təkliflərin işlənilib hazırlanması üçün kifayət etməmişdir.

Dissertasiya 2012-2018-ci illərdə keçirilən konkret sosioloji tədqiqatın materialları əsasında yazılmışdır. Tədqiqat obyektini kimi AMİ-nin Şəki filialının (hazırda: ADPU-nun Şəki filialının) professor-müəllim heyəti, tələbələr, valideynlər və Şəki, Oğuz, Qəbələ Təhsil Şöbələrinə daxil olan ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri götürülmüşdür. Seçilən məcmunun həcmi – 558 nəfər tələbə, 117 nəfər müəllim və 85 nəfər valideyn təşkil etmişdir. Tədqiqatın gedişində kütləvi sosioloji sorğu tətbiq edilmişdir. Bu dissertasiya işi Azərbaycan ali təhsil sistemində keyfiyyətin təmin olunması probleminin yeni və obyektiv meyarlarla əhatəli və sistemli araşdırılmasına həsr olunmuş ilk monoqrafik tədqiqatdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti onun elmi yeniliyi ilə sıx əlaqədardır. Dissertasiyanın nəticələrindən Azərbaycan Respublikasının müasir təhsil konsepsiyasının işlənilməsi və təkmilləşdirilməsində, Azərbaycan ali təhsil sisteminin gələcək tədqiqində, ali təhsil sisteminin müxtəlif pillələrində səmərəli, işlək, dünya standartlarına və müasir tələblərə cavab verən milli keyfiyyət standartlarının hazırlanmasında, əlavə təhsil sahəsinin gələcək inkişafının daha da səmərəli təşkilində, yaşlıların təhsil mexanizmlərinin yeni aspektdən təşkil olunmasında, inklüziv təhsil prioritetlərinin keyfiyyət baxımından müasir metodikasının hazırlanmasında, keyfiyyətli distant təhsilin ali təhsil sistemində

mütərəqqi texnologiya kimi tətbiq olunmasında, bakalavr və magistratura təhsil pillələrində, dərslük və dərslər vəsaitlərinin yazılmasında geniş istifadə oluna bilər.

Dissertasiyada öz əksini tapmış nəzəri-metodoloji müddəalar, ümumiləşdirmələr və nəticələr təhsil sistemində islahatların reallaşdırılmasında, ali təhsil sistemində keyfiyyətin yüksəldilməsində, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə dair mühazirə mətnlərinin, dərslüklərin, monoqrafiyaların və müxtəlif tədris proqramlarının tərtibində də istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın materialları təhsilin sosiologiyası üzrə, əlavə təhsil sahəsinə dair mühazirə kurslarının və müxtəlif xüsusi kursların təşkili zamanı da faydalı ola bilər. Bunlarla yanaşı tədqiqatın nəticələri gələcəkdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edə biləcək prinsiplərin daha səmərəli formada tətbiqi, respublikada təhsil sisteminin vəziyyətini xarakterizə edən statistik fondun genişləndirilməsi nöqtəyi-nəzərindən də diqqətçəkicidir.

Dissertasiya işi milli sosial-psixoloji, sosial-pedaqoji yaddaşın və uzun illərdən bəri formalaşan Azərbaycan təhsil ənənələrinin qorunmasına xidmət edir.

Tədqiqatın gedişində aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Təhsildə keyfiyyətin təminatını obyektiv mövcudluq, tələbə və müəllimlərin fikirlərinə söykənən statistik reallıq kimi qiymətləndirilməli, nəticədə bu fikirləri biri-birilə tutuşdurub konkret tədris müəssisəsi haqqında yekun qənaətə gəlinməlidir;

2. Təhsilin keyfiyyət təminatı probleminin qiymətləndirilməsinə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələndirilmiş və əsaslandırılmış elementlərin və göstəricilərin strukturu: ali məktəbdə tədrisin ümumi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, tədris olunan fənlərin forma və metodlarının məzmunu və tədris prosesinin təşkili, maarifləndirici mühitin və yaradılmış şəraitin keyfiyyəti, professor-müəllim heyətinin işinin keyfiyyətinə, təhsil iştirakçılarının bir-birilə qarşılıqlı əlaqələrinin keyfiyyəti kimi baxılmalıdır;

3. Təhsildə keyfiyyət təminatı tədris prosesi və onun nəticəsi kimi xarakterizə edilməlidir ki, bu da respondentlərin fikirlərinə

görə, təhsil prosesinə və təlim prosesinin əsas subyektlərinin qarşılıqlı əlaqələrinə təsir edən önəmli faktor kimi təzahür edir;

4. Təhsilin keyfiyyətini onun cəmiyyətdə tutduğu mövqe və rolu kontekstində, məzunlara əmək bazarının tələbatı, onların mövcud sosial-iqtisadi şəraitə adaptasiya oluna bilmələri nöqtəyindən nəzərdən qiymətləndirməlidir;

5. Müxtəlif hüquqi-təşkilati formaya məxsus universitetlərdən alınan nəticələr vaxt müqayisə və təhlil edilməlidir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin eyni adlı monoqrafiyasında, Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin elmi jurnallarının materiallarında dərc olunmuş məqalələrində, respublika və beynəlxalq elmi konfransların tezislərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Sosiologiya” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 10 səhifə, birinci fəsil 35 səhifə, ikinci fəsil 19 səhifə, üçüncü fəsil 60 səhifə, nəticə hissəsi 5 səhifə, ədəbiyyat hissəsi 18 səhifə, əlavə hissəsi 5 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi ümumilikdə 155 səhifə, 288000 işarədən ibarətdir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş”ində mövzunun aktuallığı araşdırılır, onun işlənmə dərəcəsi, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, praktiki əhəmiyyəti göstərilir, işin aprobasiyası və strukturu açıqlanır.

“Müasir şəraitdə ali təhsil sisteminin nəzəri-metodoloji problemləri” adlanan birinci fəslin “Ali təhsillə bağlı nəzəriyyə və yanaşmalar” adlı birinci paragrafında qeyd edilir ki, ali təhsil sistemi bütövlükdə cəmiyyətin və onun üzvlərinin mövcudluğunu,

təşəkkülünü və mükəmməlliyini şərtləndirən sosial institutlardan biridir. Təhsil cəmiyyətin stabilləşməsinə şərtləndirən faktorlardandır və onun maraqlarını, dünyagörüşünü formalaşdıran sahədir, cəmiyyətin mentalitetini formalaşdıran vacib elementdir, insanın şüurunu, zəkasını və ictimai həyatın bütün sferalarını əhatə edən mürəkkəb və çoxşaxəli mexanizmdir.

Bu paraqrafda həmçinin, təhsillə bağlı antik dövrdən bu günədək maraqlı fikirlər səsləndirilmiş, bir sıra nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Hələ bir neçə min il öncə Çin filosofu Konfutsi, antik dövrün fikir dahisi Aristotel, yunan filosofu Pifaqor, XIV əsr İslam filosofu və sosioloqu, dövlət xadimi və tarixçisi İbn Xəldun təhsil və onun fəlsəfəsinə dair xüsusi fikirlər söyləmiş, təhsilin bəşəriyyətin tərəqqisindəki rolunu dəyərləndirərək təhsilə cəmiyyətin inkişafında əsas amil kimi baxmışlar. Bugünkü elmi fikirdə təhsil anlayışının izah olunmasında müxtəliflik özünü göstərməkdədir. Bu müxtəliflik, təhsilə fərqli yanaşmanı, ona müxtəlif təriflərin verilməsini təmin edir.

Azərbaycan pedaqogikasının görkəmli təmsilçiləri olan Ə. X. Paşayev, F.A. Rüstəmov, F.İ. İbrahimov, Z.İ. Qaralov və R.L. Hüseynzadə “təhsil” anlayışına münasibətlərində maraqlı fikirlər söyləmişlər.

Sosial nəzəriyyə, sosiologiya, fəlsəfə və təhsil arasında münasibətlərin geniş müzakirə olunub araşdırılması təhsilin konseptual quruluşunun və təhsildə gedən müasir proseslərin tədqiq olunması üçün nəzəri baxımdan obyektiv şərait yaradır. Sosial, mədəni, yenidən istehsala dair münasibətlər, böyük ictimai güclərlə təhsil sistemləri arasındakı qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı asılılığın dərəcəsi; təhsildə sosial siyasətin həyata keçirilməsi, fürsət bərabərliyi və sosial ədaləti müəyyən edir.

Bu gün, ali təhsil sahəsinin tədqiqində tətbiq olunan bir çox nəzəriyyə və metodlar, məhz təhsilin fəlsəfi aspektdən araşdırılmasında istifadə edilən mexanizmlərə borcludurlar.

Təhsil və o cümlədən ali təhsil haqqında nəzəriyyələrin tarixi qədim və çoxşahəlidir. Bu nəzəriyyələr bir çox elm sahələrini əhatə edir. Bunlara pedaqogika, androqogika, kurikulum, təhsil siyasəti,

təhsil fəlsəfəsi, təhsilin əsasları, təhsilin sosiologiyası, təşkilatçılıq və liderlik və s. nəzəriyyələri nümunə göstərə bilirik. *“Təhsilin əsl mahiyyətinin açılması üçün tətbiq olunan müxtəlif texnologiyalar və nəzəriyyələr əslində öyrədənə öyrənən arasında özünəməxsus öyrətmə dilinin və metodlarının açılmasına xidmət edən ən önəmli amillərdən biridir. Məhz bu mürəkkəb sosioloji proses zamanı qarşıya çıxan çoxsaylı problemlərin operativ və dəqiq həlli üçün həyata keçirilən təlim metodlarının tələb olunan qaydada tətbiq olunması alınan nəticələrin keyfiyyət baxımından qənaətbəxş olması üçün əvəzədləmədir”*³⁵. Burada ən önəmli cəhət ondan ibarətdir ki, təhsilin müxtəlif sahələrində aparılan sosioloji tədqiqatlar zamanı tətbiq olunan elmi nəzəriyyələrin düzgün seçilməsi alınan nəticələrin effektivliyinə birbaşa təsir edən amillərdən biridir. Buna görə də tətbiq olunan hər bir nəzəriyyə metodlarının terminologiyası, üsul və vasitələri təhsilin cəmiyyətdə yerinə yetirdiyi missiyanın geniş auditoriyalara dəqiq çatdırılmasında əvəzsiz rola malikdir.

Nəzəriyyənin formalaşmasında metodoloji cəhətdən ən önəmli rolu ideallaşdırılmış obyekt – ideal tip, oynayır ki, hansının ki, qurulmasında müxtəlif bilik sahələri üçün, həyata keçirilən spesifik formaların yaradılması üçün istənilən nəzəriyyələrin zəruriliyini vacib edən mərhələ əsas əhəmiyyət kəsb edir.

Ali təhsil nəzəriyyələrinin tətbiq olunması zamanı araşdırılan müddəalar və metodologiyalar təhsilin əsas məzmununu ifadə etməkdə əksər hallarda eynilik təşkil edir. Təhsilin məzmunu bütöv təlim prosesinin mühüm bir ünsürü kimi, özündən əvvəl gələn ünsürlə – təlimin məqsədi ilə şərtlənir. Təlimin başlıca məqsədinin nə olduğunu araşdırarkən isə biz, XVIII-XIX əsrlərdə pedaqogika tarixində təhsilin məzmununu açan aşağıdakı nəzəriyyələrə müraciət edirik: Formal təhsil nəzəriyyəsinə görə, təlimin məqsədi şagirdlərin və tələbələrin ağılı, zehni qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdir. Bu

³⁵Analysis of QA Trends in higher education in the EU, SOUTHEAST EUROPE, and Bosnia and Herzegovina. [Elektronik resourse] WUS Austria 2009, 47 p. / Web,http://www.wusaustria.org/files/docs/Publications/QA_Analysis_BiH.pdf

Müxtəlif illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişafına dair çoxsaylı sərəncamlar, qərarlar, qanunlar, iyirmidən artıq dövlət proqramları qəbul olunmuşdur ki, qəbul olunan bu sənədlər təhsilin müxtəlif sahələrinin yüksək inkişafı üçün güclü nomenklatur baza yaratmışdır.

Bu istiqamətdə önəmli addım 1993-cü ildə atılmışdır ki, bu da ali təhsilin ikipilləli – bakalavriat və magistratura təhsili idi. Həmin il sınaq məqsədilə, pilot layihəsi kimi ölkənin 23 ali təhsil müəssisəsində ilk dəfə bakalavr pilləsinə tələbə qəbulu həyata keçirildi. Müasir Azərbaycan təhsilinin önəmli inkişafı üçün başlanğıc əsas, *1995 - ci il noyabr ayının 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumunda) qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə qoyulmuşdur. Konstitusiyanın 42-ci maddəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının təhsil hüququ əsaslı surətdə əksini tapmışdır*³⁸. Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonrakı dövrdə ümumi təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və inkişafı sahəsində mühüm işlər görüldü. Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyası prosesinin əsası müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi, Ümummilli Lider H. Əliyevin 30 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində beynəlxalq standartlara uyğun islahatların aparılması, təhsilin inkişafı və onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün Dünya Bankının vəsait qoyuluşunu təmin etmək və Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatların aparılmasını təşkil etmək məqsədilə dövlət komissiyasının yaradılması ilə qoyuldu.

“Respublikamızda ikinci tarixi və əbədi müstəqilliyin bəhrələrindən olan ali təhsil sahəsində islahatlar, əsasən Avropa strukturları ilə, Avropa İttifaqı, Avropa Komissiyası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilir. Bu ali strukturlarla əməkdaşlıq ali təhsil sahəsində ən mühüm yeniliklərdən olan Azərbaycan

³⁸Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası// 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir.(24 avqust 2002-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). - Bakı:Qanun, - 2014, – 48 s.

Respublikasının Bolonya sistemə qoşulmasını təmin etdi. Avropada vahid ali təhsil məkanının yaranmasını nəzərdə tutan və 1999-cu ildə başlanmış Bolonya prosesinə Azərbaycan 2005-ci ildə qoşuldu”³⁹.

Ölkəmizin bu sistemə qoşulması ilə bağlı ilk addımlar hələ 2004-cü ildən atılmışdı. Həmin ildə Avropa Şurasının Baş Direktorluğunun təşəbbüsü ilə Strasburq şəhərində Qafqaz ölkələrinin təhsil nazirlərinin konfransı keçirilmişdi və həmin tədbirdə xüsusi bəyannamə qəbul olunmuşdu. Həmin bəyannaməyə əsasən, 2004-cü ildə Azərbaycanda Bolonya sistemə qoşulmaq məqsədilə Təhsil Nazirliyi tərəfindən hesabat hazırlanaraq Avropa Komissiyasına təqdim edilmişdi. “*Nəticədə isə 2005-ci il mayın 19-da Norveçin Berqen şəhərində keçirilən konfransda təhsil naziri Misir Mərdanov Bolonya prosesinə qoşulmaqla bağlı rəsmi sənəd imzaladı. Bu sənəddən sonra Azərbaycan Bolonya prosesinə qoşuldu*”⁴⁰.

2005-ci ildən etibarən Azərbaycanda kurikulum islahatı çərçivəsində yeni təhsil standartlarının hazırlanmasına başlandı. Artıq bu gün həmin standartlar müxtəlif fənn kurikulumlarında özünə xüsusi yer tutmuşdur. Təlimin məzmununu ifadə edən bu standartlar kurikulumların əsasını təşkil etməklə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Dissertasiyanın “**Ali təhsildə keyfiyyətin təminatına global proseslərin təsiri**” adlı ikinci fəslinin “**Keyfiyyətin təminatı problemi Bolonya sisteminin mühüm amillərindən biri kimi**” adlı birinci paraqrafında XX əsrin sonunda – 1998-ci ildə Fransa, Almaniya, İtaliya və Böyük Britaniya təhsil nazirləri və 29 Avropa dövlətlərinin nümayəndələri arasında 19 iyun 1999 - cu ildə İtaliyanın Bolonya şəhərində razılığa gəlmiş Bolonya prosesinin Azərbaycan təhsilinə tətbiqi məsələləri araşdırılmışdır. Bir il sonra Sarbonna Universitetinin yaradılmasının 800 illik yubileyində “Sarbonna Bəyannaməsi” qəbul olunaraq 19 iyun 1999 - cu ildə 29

³⁹Abdulsəlimli, İ. M. Azərbaycan təhsil sistemində keyfiyyətin təminatı problemlərinin təhlili. Monoqrafiya / İ. Abdulsəlimli. – Bakı: Elm və təhsil, - 2018.- 238 s.

⁴⁰Ağaverdiyeva, N. Ali təhsildə Bolonyasistemi // Səs. - 2010, 26 iyun. – s. 10.

Avropa ölkəsinin təhsil nazirləri “Bolonya Bəyannaməsi”ni imzalamışdır. Bəyannamədə 2010 - cu ilədək müştərək Avropa Ali Təhsil Zonasının (EHEA) formalaşdırılmasının prinsipləri müəyyənləşdirilmişdi. *“Beynəlxalq təhsildə Bolonya prosesi ali təhsilin üç əsas pilləsini müəyyən edir: 1. Bakalavr; 2. Magistr; 3. Doktorantura”*⁴¹.

Azərbaycan Respublikasında Bolonya prosesinə qoşulmağa dair ilk addımlar 2004-cü ildən atılıb. Həmin ilin may ayının 17-18-də Avropa Şurasının Baş Direktorluğunun təşəbbüsü ilə Strasburqda keçirilən Qafqaz ölkələri təhsil nazirlərinin konfransında xüsusi bəyannamə qəbul edilib. Həmin bəyannamənin müddəalarına əsasən 2005-ci ilni may ayının 19-da respublikamız Norveçin Berqen şəhərində keçirilən konfransda Bolonya prosesinin həqiqi üzvü seçilib. Ölkəmizdə Bolonya prosesinə qoşulmaq üçün ilk təşəbbüsü Azərbaycan Dillər Universiteti göstərmiş, Təhsil Nazirliyinin xüsusi dəstəyi ilə 2005-ci ildə universitetin “Beynəlxalq münasibətlər” fakültəsində Bolonya prosesinin özəyini təşkil edən kredit sisteminin tətbiqinə başlanmışdır. Birillik təcrübədən sonra bu işin bir fakültə çərçivəsində reallaşdırılmasının çətinliyini görən universitet rəhbərliyi digər fakültələrdə də kredit sisteminə keçilməsi üçün Təhsil Nazirliyi qarşısında məsələ qaldırmış və nazirliyin razılığı ilə 2006-2007-ci tədris ilindən etibarən bütün fakültələrdə bu işə başlanmışdır. Bu vacib proses həmin ildə Gəncə Dövlət Universitetinin “İnformatika fakültəsi”ndə də tətbiq edilmiş, 2007-2008-ci ildən bu iş daha da genişləndirilərək riyaziyyat və xarici dil ixtisaslarını da əhatə etmişdir. Gəncə Dövlət Universiteti bu istiqamətdə Avropa İttifaqının “Erasmus Mundus”–“Xarici əməkdaşlıq təşəbbüsü” proqramının iştirakçısıdır.

Dissertasiyanın **ikinci fəslinin “Keyfiyyətin təminatı sistemində xarici və daxili qiymətləndirmə”** adlı ikinci

⁴¹İbrahimli, X. Azərbaycanda ali təhsil və Boloniya prosesi //Avropa ali təhsilinə inteqrasiya: problemlər, perspektivlər mövzusunda Tətbiqi Tədqiqatlar Fondu və Azərbaycan Turizm İnstitutunun birgə keçirdikləri elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı: Fəxrilm-film studiyası, – 10 noyabr, – 2011, - s. 63-64

paraqrafında problem tədqiqatçının çalışdığı AMİ-nin Şəki filialında (hazırda ADPU-nun Şəki filialıdır) aparılan təhsilalanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi nümunəsində ümumiləşdirilmişdir. Aparılan tədqiqatlar sübut etmişdir ki, Bolonya sistemi, kurikulum, müasir təlim metodları, müasir innovasiyalar ali təhsilin təkcə formasında deyil, mahiyyətində də əhəmiyyətli dəyişikliklər yaratmışdır. Nəticədə təhsil şəxsiyyətyönlü, məqsədyönlü istiqamət almış, bu işdə tələbələrin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Onlar fənn və müəllim seçimində müstəqillik əldə etmişlər. Bu vacib seçim əməliyyatı təhsilin keyfiyyətini təmin edən müəllim amilinə də yeni yanaşmanı ortaya qoyur. Belə ki, tələbə tərəfindən seçilməmək təhlükəsi ilə üzləşən müəllim öz üzərindəki məsuliyyəti daha dərinləndirir.

Bu gün Bolonya prosesi və onun Azərbaycan ali təhsili üçün yaratdığı əlverişli şərait bizim dünya təhsil sistemində tam hüquqlu üzv kimi daxil olmağımız üçün bir açar rolunu oynayır. Çalışılmalıdır ki, bu açar vasitəsilə təhsilimiz və ixtisaslı kadrlarımız dünya arenasında tanınsın və istənilən universitetin diplomu ilə hər bir vətəndaş xaricdə öz ixtisasına uyğun olaraq həm peşəkarlığını, həm də dünyagörüşünü artırmağa bilsin. Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün məhz Bolonya prosesi Azərbaycan təhsilinə bu tarixi fürsəti verməkdədir. Bu fürsətdən təhsilimizin gələcəyi naminə layiqincə istifadə etmək hər kəsin vətəndaşlıq borcudur.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan ali təhsil sisteminin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyasında keyfiyyətin təmin olunması problemi”** adlı üçüncü fəslinin **“Azərbaycan ali təhsil sisteminin mövcud vəziyyəti”** adlı birinci paraqrafında ölkəmizdə ali təhsil sisteminin mövcud vəziyyətindən, Avropa məkanına inteqrasiyasından danışılmışdır. Qeyd edilmişdir ki, ölkəmizin dünya təhsil sistemində, xüsusən, ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası prosesi Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin əsas xarici siyasət prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev **“Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında”** 31 yanvar 2008-ci il

tarixli Sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda qeyd olunmuşdur ki: “2001-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına üzv olması ölkəmizin Avropa məkanına inteqrasiyasını sürətləndirmişdir. Bu proseslərin tərkib hissəsi kimi Azərbaycan Respublikası Avropa ölkələrinin təhsil nazirləri tərəfindən qəbul edilmiş Bolonya Deklarasiyasını imzalamaqla respublikanın ali təhsil müəssisələrinin Avropa təhsil sistemində inteqrasiyası yolunda mühüm addım atmışdır.”⁴². Sərəncamdan irəli gələn vəzifələrlə bağlı Respublika Təhsil Nazirliyinə “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanması, eləcə də ali təhsilin bakalavr pilləsində ixtisasların (proqramların) siyahısının YUNESKO-nun qəbul etdiyi müvafiq sənədlərə uyğunlaşdırılması məsələləri tapşırılmış, bununla bağlı nazirlikdə mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupu yaradılmışdır.⁴³.

Bu məqsədlə ilk Elm-Tədris Mərkəzi 2007-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının (ABŞ) “Mülki Tədqiqatlar və İnkişaf Fondu”nun maliyyə dəstəyi ilə Bakı Dövlət Universitetində yaradılmış, respublikamızın digər univeristetləri də xarici təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq siyasətini genişləndirmək kursunu tutmuşlar. Gəncə Dövlət Universiteti 2007-2013-cü illərdə beynəlxalq əlaqələri genişləndirərək ali təhsil sahəsində bir çox layihələr həyata keçirmişdir.

Üçüncü fəslin “**Azərbaycan ali təhsil sistemində keyfiyyətin təmin olunması problemi**” adlı ikinci paraqrafında ölkəmizin təhsil sistemində keyfiyyətin təmin olunmasının yolları təhlil edilir. Məlumdur ki, dövlətin, cəmiyyətin və təhsil alanların təhsil sistemində sosial tələbi keyfiyyətli təhsildir. Təhsil sahəsində aparılan bütün islahatların məqsədi islahatların məzmunundan da gördüyümüz kimi, məhz onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarət olub. Əbəs yerə deyil ki, pedaqoji ədəbiyyatda

⁴²Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi. [Elektron resurs] Bakı: / Web, <http://www.president.az/documents/decrees/page/11>

⁴³Azərbaycanda təhsil islahatları. [Elektron resurs] Bakı: /Web, http://www.azerbaijans.com/content_1729_az.html

təhsilin keyfiyyəti “...cəmiyyətdə təhsil prosesinin vəziyyətini və səmərəliliyini göstərən, şəxsiyyətin vətəndaşlıq, peşə və məişət sərəştəliliyinin cəmiyyətin tələblərinə uyğunluğunu nümayiş etdirən sosial kateqoriya kimi xarakterizə olunur”⁴⁴.

Pedaqoji görüşlər təsdiqləyir ki, ali təhsilin həyata keçirilməsində və keyfiyyətin təminatında əsasən aşağıdakı dörd ünsür iştirak edir: “1. Öyrənənlər, müəyyən ali təhsil dərəcəsi (bakalavr, magistr, doktor) almaq istəyənlər, yəni tələbələr. 2. Öyrədənlər, yəni alimlər, müəllimlər, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər. 3. Öyrənənlərlə öyrədənin fəaliyyət göstərdiyi şərait və mühit, yəni ali məktəbdəki mənəvi mühit, idarəetmə və maddi-texniki qaynaqlar. 4. Müəllimlərin tələbələrə dərs deyərəkən əsaslandığı ideyalar və proqramlar, yəni müasir və dinamik təhsil modeli, tədris proqramları”⁴⁵.

Müasir təcrübə sübut edir ki, ali məktəbə tələbə axını oradakı təhsilin keyfiyyəti ilə sıx bağlıdır. Professor Hamlet İsxanlının fikirlərinə görə, keyfiyyəti təmin edən yeddi tərəf mövcuddur: “1. Təhsil və tədrislə bağlı plan və proqramlar. 2. Tələbələr və tələbə həyatının təşkili. 3. Alimlər və müəllimlik fəaliyyəti. 4. Təhsil siyasəti, tədrisin ciddiliyi və mühit. 5. Maddi və fiziki qaynaqlar. 6. Kitabxana. 7. İnkişaf və fəaliyyət planları”⁴⁶.

Məlumdur ki, tədris prosesində keyfiyyətin təminatı müəllim amilindən çox asılıdır mükəmməl biliyə malik müəllimdən tələb olunan ideal xüsusiyyətlərin nələrə ibarət olması artıq elmi fikirdə çoxdan vardır. Məhz yuxarıda sadaladığımız fikirlərə görə, müasir Bolonya sistemi keyfiyyətli müəllim seçimində də tələbələrə xüsusi sərbəstlik vermiş, bu da tədrisin keyfiyyətini dünya standartları

⁴⁴İbrahimov, F. N. Pedaqoji anlayışların interpretasiyası ” sistem-struktur” rakursda / F.N. İbrahimov . - Bakı : Mütərcim, - 2012. - 744 s.

⁴⁵Журавлева, Н. Дидактика высшей школы / презентации лекций / Н. Журавлева. – Новосибирск, – 2009.

⁴⁶İsxanlı, H. A. Təhsildə keyfiyyət konsepsiyası və Amerika təcrübəsi // - Bakı: Ali təhsil və cəmiyyət, - 2012. № 1, - s. 52-58.

səviyyəsində təmin edən əsas vasitəyə çevrilmişdir. Ali məktəblərin keyfiyyət təminatında idarəetmə məsələləri də mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, Azərbaycanda dövlət ali məktəbləri müəyyən olunmuş qaydada seçilən və ya təyin olunan şəxs – rektor tərəfindən idarə olunur. Avropa ölkələrində “Rektorlar konfransı” adlanan və ali məktəb rektorlarını birləşdirən qurum fəaliyyət göstərir ki, onlar təhsilin keyfiyyəti, elmi araşdırma, tələbə və mütəxəssis mübadiləsi kimi sahələrdə, ümumiyyətlə, ali təhsil siyasətinin düzgün formalaşmasında fəal iştirak edirlər. Azərbaycanda isə “Rektorlar Assosiasiyası”nın hələ də olmaması faktı görkəmli təhsil araşdırıcıları tərəfindən daima tənqidlə qarşılır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin **“Azərbaycan ali təhsil sistemində keyfiyyətin təminatının perspektivləri”** adlı üçüncü paragrafında təhsildə keyfiyyətin təminatı perspektivləri açıqlanır. Müasir dünyada İKT-nin inkişafı, sürətli elmi-texniki tərəqqi cəmiyyətdə ali təhsilə olan ehtiyacı daha da artmışdır. Ölkədə bütün təsərrüfat sahələrində qabaqcıl texnologiyalardan xəbərdar olmadan, elmin inkişaf perspektivlərindən layiqincə istifadə etmədən ixtisaslı kadrların fəaliyyət göstərməsi mümkünsüz hala gəlmişdir.

Son illərdə müəllimlərin əlavə təhsili sahəsində modul-kredit sistemə əsaslanan, rəqabət mühiti yaradan, stimullaşdırma və karyera inkişafını nəzərə alan yeni modelin tətbiqinə başlanmış, fəal interaktiv təlim texnologiyaları təcrübədən keçirilmişdir. Bununla yanaşı, əksər müəllimlərin tədris prosesində tətbiq etdiyi metodlar müasir tələblərdən geri qalır. Məqsədyönlü və müxtəlif sosioloji metodlara uyğun apardığımız tədqiqatların nəticələri bizə deməyə əsas verir ki, bu gün Azərbaycan təhsilində qazanılan uğurlarla yanaşı, xeyli problemlər də qalmaqdadır. Təhsil siyasəti sahəsində qəbul olunan qərarların qeyri-ardıcılığı bir sıra tətbiq olunan metodların, təbii şəraiti və reallığı nəzər almadan digər ölkələrdən kortəbii ixrac edilməsi ayrı-ayrı sahələrdə mövcud olan kadr problemləri, maliyyələşmə sahəsində bir sıra ciddi çatışmazlıqların olması keyfiyyətli təhsilə nail olunması yolunda böyük maneəyə çevrilmişdir.

Azərbaycan ali təhsil sistemində keyfiyyət təminatı ilə bağlı aparılmış tədqiqatın yekunlarına və apardığımız sosioloji sorğuların nəticələrinə müvafiq olaraq ali təhsili sistemimizdə keyfiyyətin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə tərəfimizdən aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

– ali təhsildə keyfiyyət təminatını daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə dünya təcrübəsindən geniş şəkildə istifadə edilməlidir;

– hər bir universitet və istənilən digər tədris müəssisələri təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə dair xüsusi proqramlara malik olmalıdırlar;

– hər bir universitet daxili keyfiyyət qiymətləndirmə standartlarına malik olmalıdır;

– mövcud kurikulumların, müasir təlim metodlarının və tədris materialları yenidən işlənib hazırlanmalıdır;

– dərslik bazasının yeniləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi işinə nəzarət artırılmalı, ali təhsil sistemində sovet dövründən qalma dərsliklər yeniləri ilə əvəz olunmalıdır;

– ixtisasartırma təhsil müəssisələrində təhsil sistemində mövcud reallıqları və dünya təcrübəsini nəzərə almaqla əmək bazarının tələbatlarına uyğun mütəxəssislərin hazırlanması işi təkmilləşdirilməli, fəaliyyətlərini sifariş-təklif prinsipinə uyğun quraraq əmək bazarının tələbinə uyğun olmayan ixtisaslardan tədricən azad olmalı, tədris proqramlarının hazırlanmasında müdavimlərin, mütəxəssislərin təklifləri daim nəzərə alınmalıdır;

– elmi tədqiqat, tədris prosesi və pedaqoji təcrübəyə rəhbərlik prosesinə gənc kadrlar cəlb edilməlidir;

– ali təhsil sistemində tətbiq olunan Bolonya sistemi ötən illər ərzində qazanılan təcrübəyə uyğun olaraq daha da təkmilləşdirilməlidir;

– ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nəzarət artırılmalı, bu məqsədlə universitetlərimizə xaricdən yüksək ixtisaslı müəllimlərin cəlb olunması təşkil edilməli, yerli müəllimlərin dünyanın qabaqcıl universitetlərində təcrübə keçmələri təşkil edilməlidir;

– ali təhsil sistemində və ümumilikdə təhsildə yeni standartların qəbul olunması ilə əlaqədar hal-hazırda tətbiq olunan tədris proqramlarını təkmilləşdirilməli, zamanın və mövcud şəraitin tələblərinə uyğun gəlməyən proqramlardan imtina edilməlidir;

–dünyanın aparıcı dövlərində olduğu kimi, universitetlərin məzunlarının tədris müəssisəsini bitirdikdən sonra işlə təminatlarında köməklik göstərilməli və əmək bazarında onlara olan tələbi təklifə çevirməli;

–müəllimlərin fəaliyyətlərini mövcud tələblərə uyğun qurmaları üçün onları əlavə qazanc axtarmaq yükündən xilas etmək, problemi köklü surətdə həll etmək üçün hər tədris ilinin başlanğıcında ötən tədris ilinin nəticələrinə uyğun olaraq əməkhaqlarına yenidən baxmaq, fəaliyyəti qənaətbəxş olan müəllimləri stimullaşdırmaq, bununla da aparılan monitorinqlərin nəticələrinə uyğun olaraq müəllim keyfiyyətinin artırılmasına nail olmaq lazımdır;

–təhsildə maliyyələşdirmə mexanizmləri təhsilin keyfiyyətinə uyğun aparılmalıdır;

–tələbələrin universitetin taleyüklü məsələlərinin həllində fikirlərinə və təkliflərinə hörmətlə yanaşılmalı, əməli təkliflərinin gələcəkdə tətbiq olunması üçün şərait yaradılmalıdır.

İdarəetmə orqanı yuxarıda göstərilən təkliflərin icrasına cavabdeh olsa da, müəllimlərin, valideynlərin, şagirdlərin və ictimaiyyətin fəal iştirakı bu məsələlərin həllini sürətləndirə bilər. Nəticədə xalqımız dayanıqlı, keyfiyyətli və dünya standartlarına cavab verən təhsillə nail ola bilər.

Dissertasiya işinin “**Nəticə**” hissəsində tədqiqata yekun vurulmuş, başlıca qənaətlər ümumiləşdirilmiş, mövzu ilə bağlı əhəmiyyətli olan müəyyən təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1.Azərbaycan təhsil sistemində keyfiyyətin təminatı problemlərinin təhlili. Monoqrafiya / İ.Abdulsəlimli. – Bakı: Elm və təhsil, - 2018.- 238 s.

2. Azərbaycan: müasir gənclik və demokratiya // Azərbaycan cəmiyyətinin müasir mərhələsində gənclərin əxlaqi tərbiyəsinin xüsusiyyətləri mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: Müəllim, 27 noyabr, – 2008, – s. 47-51.

3. İxtisas səviyyəsinin yüksəldilməsində dayaq məntəqlərinin rolu // Müasir şəraitdə yaşlıların təhsili: problemlər və perspektivlər mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: Müəllim, – 30 aprel, – 2009, – s. 92-97.

4. İnsanın dünyagörüşündə qloballaşma // Qloballaşma şəraitində humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda Respublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: Avrasiya Universiteti, – 15 mart, – 2011, - s. 235-237.

5. Həyatın strategiyası // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransının materialları, II hissə, – Bakı: BDU, – 9-10 dekabr, – 2011, – s. 82-84.

6. Müasir şəraitdə ali təhsil sisteminin nəzəri-metodoloji problemləri // – Bakı: Dirçəliş – XXI əsr jurnalı, – 2013, № 180, – s. 279-286.

7. Heydər Əliyev milli təhsil sisteminin memarıdır // – Bakı: ADPU-nun Pedaqoji Xəbərləri, – 2013, № 4, – s. 173-176.

8. İnküziv təhsildə keyfiyyətin təminatı problemlərinin təhlili // Azərbaycanda inküziv təhsilin tətbiqi problemləri və onların aradan qaldırılması yolları mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı: AMI, – 2 may, – 2014, – s. 92-94.

9. Müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kompitent yanaşma // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2015, № 1, – s. 131-136.

10. Социологический анализ проблем обеспечения качества в высшем образовании. // – Budapest, Hungary: Science and Education a New Dimension, – 2015, – III (7), – Issue 42, – p. 103-107.

11. Проблема обеспечения качества в образовании // – Тольятти, Россия: Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология, – 2015, № 1, – с. 11-13.

12. Müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələsi // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2015. № 1(24), – s.118-124.

13. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda savadsızlığın aradan qaldırılması və təhsilin müasirləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönmində) // Azərbaycan Cümhuriyyəti-100: Müsəlman Şərqində ilk Parlamentli Respublika mövzusunda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, – 21-23 may, – 2018, – s. 659-664.

14. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönmində Azərbaycanda savadsızlığın aradan qaldırılması, təhsilin inkişafı və dünya təhsilinə inteqrasiya istiqamətində atılmış addımlar // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqin ilk demokratik dövlətidir mövzusunda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları, – Gəncə: ADAU, – 23-24 may, - 2018, - s. 134-141

15. The problem of quality assurance in the higher education system of Azerbaijan // Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference, – Hamburg, Germany: January 26-28, – 2021, – p. 281-288.

16. Перспективы обеспечения качества в системе высшего образования Азербайджана // Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference, – Tokyo, Japan: February 6-8, – 2021, – p.451-460.

Dissertasiyanın müdafiəsi 29 noyabr 2021-ci il tarixdə saat 11-00-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən BED 3.02 Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan : Bakı, Az-1143, Hüseyn Cavid prospekti, 115, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, IX mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 oktyabr 2021-ci il tarixdə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.10.2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 48000

Tiraj: 100